

УДК 738.1:666.5](4-15):069.5(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.6.15>**Несен Ірина Іванівна,**

кандидатка історичних наук, доцентка,

доцентка кафедри мистецтвознавчої експертизи

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва

ORCID ID: 0000-0002-9804-9659

inesen@dakkkim.edu.ua

ЗБІРКИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОРЦЕЛЯНИ В МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЯХ УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ

Вивчення західноєвропейської порцеляни значною мірою ґрунтується на музейних та приватних колекціях виробів мануфактур з різних країн. В Україні збірки іноземного фарфору виникли у багатьох музейних закладах Києва, Одеси, Харкова, Миколаєва, Сум, Полтави, Вінниці. Кожна з них мала свої обставини створення та збереження. Однак, зв'язки між музеями сформували практику обміну творами, зокрема і порцеляновими.

З огляду на сказане метою статті є системно відстежити існування колекцій західноєвропейської порцеляни у провідних українських музеях, проаналізувати найважливіші етапи їх створення, актуальний стан наукового дослідження окремих зразків і груп творів. Такий підхід створить можливість для формування загального корпусу зображень порцелянових творів з відповідними даними про їхнє походження і розкриє існуючі прогалини у вивченні колекційних творів.

Внаслідок здійсненого у статті аналізу, було встановлено, що початковим етапом формування більшості музейних збірок порцеляни в Україні була націоналізація приватних колекцій. 1930–1950-х рр. – наступний етап у розвитку вітчизняного музейництва, характеризувався практиками обмінів творами порцеляни, що призвело до певної розпорошеності первинного складу збірок, розриву зв'язків між предметами окремого сервізу.

На сучасному етапі у багатьох музеях намітилась позитивна тенденція спеціального наукового опрацювання зразків західноєвропейської порцеляни, створення цифрових каталогів. Однак, цей процес перебуває на початковому етапі свого розвитку, потребує вироблення єдиних підходів паспортизації й атрибуції з урахуванням сучасних методик.

Ключові слова: західноєвропейська порцеляна, фондова збірка, каталог, цифрова колекція, атрибуція.

Nesen Iryna. COLLECTIONS OF WESTERN EUROPEAN PORCELAIN IN MUSEUM COLLECTIONS IN UKRAINE: GAINS AND LOSSES

The study of Western European porcelain is largely based on museum and private collections of products from manufactories in different countries. In Ukraine, collections of foreign porcelain were created in many museums in Kyiv, Odesa, Kharkiv, Mykolaiv, Sumy, Poltava, and Vinnytsia. Each of them had its own circumstances of creation and preservation. However, connections between museums formed the practice of exchanging works, including porcelain.

In view of the above, the purpose of the article is to systematically trace the existence of collections of Western European porcelain in leading Ukrainian museums, to analyse the most important stages of their creation, and the current state of scientific research of individual samples and groups of works. Such an approach will create an opportunity to form a common corpus of images of porcelain works with relevant data on their origin and will reveal the existing gaps in the study of collection works.

As a result of the analysis carried out in the article, it was found that the initial stage of the formation of most museum porcelain collections in Ukraine was the nationalisation of private collections. The 1930s–1950s were the next stage in the development of national museums, characterised by the practice of exchanging porcelain works, which led to a certain dispersion of the initial composition of collections, and a breakdown of ties between the objects of a particular service.

At the present stage, many museums have a positive trend of special scientific study of Western European porcelain samples and the creation of digital catalogues. However, this process is at the initial stage of its development, requiring the development of unified approaches to certification and attribution based on modern methods.

Key words: Western European porcelain, collection, catalogue, digital collection, attribution.

Вступ. У вітчизняному мистецтвознавчому дискурсі кінця ХХ ст., проблема функціонування музейних колекцій зазвичай досліджувалась узагальнено й доволі статистично в альбомних виданнях і каталогах. Такий підхід, зокрема був обумовлений відсутністю необхідних інформацій й архівних джерел про етапи і способи формування тих чи інших колекцій. Брак фахової інформації вплинув і на можливості вивчення мистецьких творів, їх атрибуцію, а в контексті музейної діяльності і на впровадження модерних стандартів у культурно-освітню роботу.

Особливо гостро цей стан є відчутним у царині декоративно-вжиткового мистецтва, особливо у художній порцеляні, що її колекції становлять окремі групи в фондових збірках вітчизняних музеїв. Звідси випливають труднощі наукового дослідження таких колекцій та окремих предметів. Нерідко розмову про окремі порцеляновий твір музейники змушені замінити розлогіми екскурсами у загальну історію фарфорового виробництва, не маючи необхідних документів про їхнє походження і попередню історію.

У ХІХ ст. порцеляна різних західноєвропейських виробництв в Україну потрапляла переважно завдяки замовленням столового посуду та скульптури з боку представників більшості аристократичних родин, оскільки вважалась «панським посудом». Засвоєння стилістики порцелянових творів західноєвропейського походження, запрошення майстрів іноземного походження для керівництва фарфоровими виробництвами в Україні, сприяло посиленню іноземних впливів на характер місцевих виробів: «...у волокитинських виробках чітко відобразилися впливи модних віянь у розвитку твердого фарфору Франції та Австрії початку ХІХ ст.» [1, с. 236].

Після більшовицького перевороту 1917 р. предмети побуту буржуазних родин різними шляхами потрапляли в ті чи інші музейні колекції – через експедиції музейних працівників або через відповідні комісії, які працювали з націоналізованими творами.

Матеріали та метод. У царині наукових досліджень, сучасне вітчизняне музейництво вивчає і пропагує історію виникнення

і функціонування багатьох закладів і колекцій. Зокрема, згадаємо публікації Тетяни Борис про перший етап формування колекції збірки «Картинної галереї» (Київ) й Ольги Друг про твори з колекції Оскара Гансена, що були віднайдені в Музеї історії Києва [2; 3]. Відтак на початку ХХІ ст. намітився загальний перехід до поглибленого вивчення окремих галузевих колекцій в музейних збірках. З'явилися публікації науковців-музейників про історію і склад виробів порцеляни в окремій музейній збірці. У такий спосіб у науковий обіг було введено якісно нові дані. Водночас ці публікації наголошують на об'єктивних труднощах проведення таких досліджень через втрати попереднього періоду. Так, наприклад, у своїй публікації Алла Ілінг наголосила на тому, що наявні матеріали про колекцію Оскара Гансена, частина якої є у фондовій збірці «Картинної галереї» (м. Київ): «практично «сліпі» – стосовно творів декоративно-прикладного мистецтва» [4].

Для якісного упорядкування всіх типів необхідних матеріалів і виявлення можливих прогалин, методологія дослідження ґрунтується на поступальному застосуванні методів емпіричної й аналітичної груп. Початковий збір матеріалів пов'язаний з двома основними напрямками – відбором друкованих праць про історію й особливості визначених музейних колекцій, опрацювання зображень порцелянових творів.

Важливим засобом наступного етапу аналітичного опрацювання зібраних матеріалів є застосування порівняльно-історичного методу, який дає можливість з'ясувати найважливіші віхи створення колекції порцеляни в окремому музеї і провести перші порівняння їх складу. Це дасть можливість окреслити статистику існування колекцій порцеляни західноєвропейського виробництва у музеях України і, наступним кроком, дозволить застосувати системний підхід і розглянути колекції західноєвропейської порцеляни як єдиний континуум, виділивши в ньому підсистеми й елементи.

Первинна структуризація інформацій також дозволяє створити наступні рівні класифікацій за різними тематичними

ознаками – виробництвами, асортиментом виробів і творів, авторством, технічними прийомами тощо. У кінцевому наслідку, створення класифікаторів виявляє і фіксує додаткові факти й інформації для подальшого аналізу. Нарешті, за допомогою аксіологічного підходу, стає можливим ввести окремою художньо-ціннісною частиною, весь масив порцелянових творів з музейних колекцій України, до міжнародного наукового обігу.

Історіографія дослідження за обраною темою наразі не є значною, однак в останні десятиліття з'явилися важливі публікації, присвячені історії порцелянових колекцій західноєвропейського виробництва у музеях України. До узагальнюючих досліджень належить дисертаційна праця й окремі публікації Ганни Решетнєвої, присвячені історії виникнення й існування приватних колекцій порцеляни в Україні на межі XIX–XX ст. [5; 6]. У них зроблено важливі кроки у напрямку до ідентифікації окремих предметів у колекціях провідних художніх музеїв України, а також здійснено атрибуцію, яка демонструє якісно нові підходи авторки створення широкого кола мистецьких зображень для вивчення окремого порцелянового твору [6].

Водночас розпочато процес вивчення походження порцелянових зразків і груп в межах окремої музейної фондової збірки. Йдеться про публікації Людмили Кравченко, присвячені порцеляні Національного музею мистецтв ім. Богдана і Варвари Ханенків (НММБВХ – *І.Н.*). На основі документів музейного архіву авторка досліджує появу низки предметів французької порцеляни в збірці НММБВХ [7]. Узагальнені дані про кількісний і якісний склад колекцій західноєвропейського фарфору в фондах Харківського історичного музею містить публікація Олени Хасанової [8]. Важливу частину джерельної бази для дослідження обраної теми становлять музейні сайти та державні музейні реєстри.

Результати дослідження. Серед музеїв Києва неповторною оригінальністю і наповненістю зразками західноєвропейської порцеляни, відзначається НММБВХ. Від початку створення своєї колекції Богдан Іванович Ханенко мав захоплення її збирання. Серед

різних мануфактур він виділяв Мейсенську і був особливо уважним у виявленні і придбанні її виробів. Відтак саксонська порцеляна стала одним із ранніх його захоплень у формуванні колекції [7, с. 156]. На жаль, існуючі друковані видання не містять точних даних про кількість мейсенської порцеляни у збірці НММБВХ, яка без сумніву змінювалась через практики передачі експонатів до інших колекцій. Відомо, що порцелянові вироби з НММБВХ у 1948 р. допомогли процесу відновлення збірки Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна, передавши шістдесят вісім одиниць збереження. Г. Решетнєва у своїй дисертації наводить два предмети 1730-х рр. – блюдо і глечик, оздоблені у стилі «*kakiemon*», сформований Й.Г. Херольдом (1696–1775) у цей період [6, с. 304].

Сучасна статистика про загальний кількісний склад колекції НММБВХ дають дані 2019 р.: двісті п'ятдесят дев'ять одиниць збереження, систематизованих за місцями виробництва: «Так, творів виробництва Австрії – 36 предметів, Англії – 19, Данії – 1, Італії – 5, Німеччини – 92 (та під питанням – 15), Росії – 1, України – 3, Франції – 27, невизначеного походження – 25» [6, с. 68].

Окрім початкової колекції, внаслідок більшовицької націоналізації 1920-х рр. до фондів НММБВХ надходили нові твори. Так, у 1927 р., серед іншого було передано шістнадцять предметів з чотирьох сервізів роботи Севру (Франція), що належали родині Юсупових [7, с. 156]. На сьогодні у наукових обіг введена обмежена кількість порцелянових творів (посуд і дрібна пластика – *І.Н.*) з колекції МБВХ, створених на виробництвах Берліна, Відня, Севра, Сен-Клу, Парижа.

В Одесі колекції західноєвропейської порцеляни упродовж XX ст. були створені в кількох закладах: Одеському художньому музеї (ОХМ – *І.Н.*), Одеському музеї західного і східного мистецтва (ОМЗСМ – *І.Н.*), Одеському муніципальному музеї особистих колекцій ім. О.В. Блещунова (ОММОКБ – *І.Н.*). За часом виникнення, першим у цьому переліку знаходиться ОХМ, що виник ще у 1899 р. за підтримки місцевої інтелігенції

і меценатів (Товариства красних мистецтв, Товариства південноросійських художників, підприємця, колекціонера, а також міського голови Григорія Маразлі). Однак, нині існуюча колекція порцеляни загальною кількістю близько тисячі одиниць збереження, була сформована шляхом надходження з різних музейних колекцій. У ній Г. Решетньова звернула увагу на чайну пару (чашка з блюдцем – *І.Н.*) мейсенської роботи з невизначеного до сьогодні іменного сервізу з монограмою «МК» [7, с. 93].

Як державний музей, ОМЗСМ виник на чверть століття пізніше – у 1924 р. На початковому етапі його збірку було сформовано з груп приватних колекцій, які надходили від Комітету охорони пам'яток мистецтва та старовини, а також завдяки надходженням із Міського музею красних мистецтв і кабінету історії мистецтв Новоросійського університету [9, с. 1]. Цінна і значна за обсягом колекція західноєвропейської порцеляни, на жаль, спеціальних наукових публікацій сьогодні не має. Окремі її вироби з виробництв Франції й Німеччини, датовані різними десятиліттями XIX ст., розміщені в реєстрі «Музейного фонду України» [10].

Важливою для наукового вивчення обраної теми є колекція західноєвропейської порцеляни наймолодшого, за часом створення музею ОММОКБ, сформована особистими зусиллями її власника Олександра Блещунова (1914–1991 рр.) впродовж його життя. Її дослідженням у музеї багато років займається головна хранителька фондів Олена Ілясова, яка ґрунтовно вивчила групу творів Мейсенської мануфактури і першою в Україні (на початку 2000-х рр. – *І.Н.*) провела атрибуцію предметів з «Лебединого сервізу» Г. фон Брюля і люб'язно розповіла нам про результати в окремому інтерв'ю [11]. Зокрема, музейниця дослідила іконографію герба на предметах сервізу, підтримала думки попередніх дослідників про наслідування у формах супниць деяких моделей срібного посуду Ж.-О. Мейсоньє і гравюр В. Холара, створених за малюнками Ф. Барлоу [11].

У Харкові збірки західноєвропейської порцеляни сьогодні існують в Історичному

музеї ім. М.Ф. Сумцова (ХІМ – *І.Н.*) у фондовій колекції «Кераміка, скло». Тут знаходиться посуд трьох виробництв: Мейсенська, Севрська мануфактури та Берлінський королівський завод. Мейсенська продукція «...представлена вазочками різної форми, масляною-кошиком з ручками, тарілками з вирізними краями, чайними і кавними чашками (у вигляді квіток і циліндричними) та однією скульптурою «Танцююча пара» [8, с. 212]. Твори з Берлінського заводу надійшли до фондів ХІМ з Історичного музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди, який був заснований у 1920 р. на основі об'єднання вже існуючих у Харкові музейних закладів. Питання дослідження порцелянових творів західноєвропейських виробництв на нинішній час залишається відкритим.

Цінна збірка порцеляни існує і в Харківському художньому музеї (ХХМ – *І.Н.*). Беручи свій початок із колекцій Музею красних мистецтв і старожитностей Імператорського Харківського університету і Міського художньо-промисловим музею, упродовж XX ст. вона поповнювалась новими надходженнями. Так, у другій половині XX ст. свою колекцію в ХХМ (понад 900 од. збереження) передала колекціонерка Катерина Шпектор. Також сюди надійшли предмети з колекції О. Крігер та М. Фрадкіна, які мали твори з різних виробництв Німеччини (21), Австрії (3), Франції (1), Голландії (1), Швеції (1) [6, с. 86]. У 1955 р. більше ста порцелянових творів в ХХМ надійшло з СОХМ. Г. Решетньова припустила, що може йтися про фарфор з колекції О. Гансена [6, с. 83].

На жаль, у вітчизняному науковому дискурсі відсутні спеціальні статті, присвячені порцеляні ХХМ. В альбомах, присвячених музейній колекції, що видавались в кінці XX – на початку XX ст. порцелянові твори відсутні. Це питання безсумнівно потребує подальшого вивчення. Серед інших творів особливий інтерес становить західноєвропейська порцелянова скульптура. Одна зі скульптурних композицій створена за полотном «Шлюбний контракт» (1761) Ж.Б. Греза, що дозволяє припустити час створення моделі для фарфорової групи [12].

Серед музеїв, що у їх колекції існує збірка західноєвропейської порцеляни, необхідно назвати і Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького (1875–1937 рр.) (СОХМ – *І.Н.*), заснований у 1920 р. Порцелянові твори вітчизняних й іноземних виробництв, відповідно до висновків мистецтвознавців, які досліджували це питання, значною мірою надійшли до його фондів з легендарної колекції промисловця і мецената О. Гансена, який емігрував у 1920 р., а його особиста колекція у буремні роки більшовицького перевороту потрапила з Києва до Сум [6, с. 87–88]. Оскільки у подальші роки відбувався рух багатьох творів колекції і їх передача у фонди музеїв Києва, це питання до сьогодні продовжує вивчатись. Поза сумнівом, що до 1931 р. у фондах СОХМ зберігалось три тисячі сорок дві одиниці збереження посуду з порцеляни й інших матеріалів (група «Порцеляна, фаянс, посуд»)), про що свідчить акт передачі колекції від Н. Онацького на матеріальну відповідальність новопризначеного директора В. Зубченко [14, с. 12]. Актуальні дослідження, що посиляються на джерела 1929 р., дають загальну кількість порцеляни з колекції О. Гансена 2606 одиниць збереження [6, с. 89]. Опосередковано можна твердити, що західноєвропейська порцеляна мала кількісно значиму збірку в СОХМ, оскільки у вже згаданому акті згадується про видану у 1931 р. невелику розвідку «Чужоземна порцеляна» авторства музейниці Н. Столбіної, передана В. Зубченку у кількості 900 друкованих примірників [14, с. 12].

Частина колекції західноєвропейської порцеляни, сформована до 2 Світової війни, збереглась у фондах СОХМ до сьогодні. У 1970–1980-і рр. до неї додалися твори скульптурної пластики харківської колекціонерки К. Шпектор. Про це Г. Решетньова уточнила: «...музей придбав від власниці близько 40 предметів, серед яких російських та українських заводів – бл. 15, німецьких – 9,

англійських – 7 (переважно Веджвуд), королівства Данія – 6» [6, с. 89].

Наукове вивчення західноєвропейської порцеляни в колекції СОХМ перебуває на початковому етапі. Однак, проведена атрибуція творів з Мейсена, придбаних у харків'янки Євгенії Русакової, засвідчила, що в збірці зберігаються цінні зразки фарфорової пластики роботи відомих майстрів XVIII ст., що їх атрибуція розкриє нові риси іконографії алегоричних і міфологічних образів епохи бароко-рококо, окреслить переходи між стилями [13].

Висновки. Вивчення кількісного і якісного складу збірок західноєвропейської порцеляни у провідних художніх музеях України засвідчує їх непересічне значення й особливу увагу держави до їхнього збереження в умовах повномасштабної війни російської федерації проти України.

Однак, складна доля приватних колекцій, що послужили основою більшості колекцій, втрати документації і практики руху експонатів між музеями, а відтак існування ситуації розпорошення інформації про них упродовж 1920–1960-х рр., створили об'єктивні труднощі для проведення системних досліджень.

Від початку XXI ст. в окремих музеях такі дослідження колекцій було розпочато, що стало помітним внеском у мистецтвознавчу науку. Та потреба фронтального наукового дослідження колекційної порцеляни у співдружності науковців і музейних працівників є нагальною і сьогодні, адже велика кількість порцелянових творів за приналежністю до первинної колекції все ще не ідентифікована. Допомогти цьому може виділення авторських колекцій у музейних зібраннях. Це тривалий пошуковий процес, який потребує створення загальномузейних класифікаторів і реєстрів. Однак, саме такий підхід дозволить за сучасними методиками провести атрибуцію й технологічну експертизу колекцій західноєвропейської порцеляни.

Література:

1. Школьна О. Реконструкція першого тонкокерамічного скульптурного образу «Українки» як портрет фірми С. Воронова «Історичний фарфоровий завод А. Міклашевського». *Вісник КНУКіМ*. 2018. Вип. 39. С. 232–249.

2. Борис Т. Київська картинна галерея: становлення та історія діяльності (1919–1931 pp.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 7. С. 158–162.
3. Дruh О. Київський колекціонер Оскар Гансен (1881–після 1920). URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1141-olha-druh-kyivskyi> (дата звернення 24.01.2025).
4. Лінг А. В. Повернуте ім'я – О. Гансен. До історії приватного збирання в Києві. *Ханенків. читання: Мат. наук.-практ. конф. Вип. 3*. Київ, 2001. URL: <http://lostart.org.ua/en/research/437.html>
5. Колекція Оскара Гансена: робочий зошит / упорядн., вступ. сл. Ганна Решетньова. Харків-Київ : Видавець Олександр Савчук, 2022. 312 с.
6. Решетньова Г. О. Стилiстичнi особливостi європейської порцеляни XVIII–початку XX столiття з приватних колекцiй України : дис. ... кандидата мистецтвознавства : 17.00.05 / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Київ, 2020. 552 с.
7. Кравченко Л. Формування колекції французької порцеляни у Національному музеї мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків: аналіз архіву. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*. 2023. № 3. С. 154–159.
8. Хасанова О.І. Різновиди предметів із кераміки та скла в колекції ХІМ і їх використання в експозиції. *Сімнадцять Сумцовських читань : збірник матеріалів наукової конференції на тему: «Комунікаційний підхід у музейній справі як відповідь на потреби соціуму»* (проводиться в рамках XVII Сумцовських читань), 18 квітня 2011 р. Харків : Майдан, 2011. С. 211–222.
9. Глебова І.Ю. Одеський музей західного та східного мистецтва. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-75216> (дата звернення 24.01.2025).
10. Музейний фонд України. URL: <https://museum.mcsc.gov.ua/> (дата звернення 24.01.2025).
11. Інтерв'ю І.І. Несен О.І. Лясової. 10 грудня 2024 р.
12. Харківський художній музей. Декоративно-ужиткове мистецтво. URL: <https://web.archive.org/web/20200225033812/http://www.artmuseum.kh.ua/collection/5.html> (дата звернення 25.01.2025).
13. Решетньова Г. Майсенська порцеляна у Сумському обласному художньому музеї ім. Н. Онацького. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. Вип. 35. С. 167–172.
14. Онацький Н.Х. (До 130-річчя від дня народження) \ Автори тексту Г.В. Ареф'єва, Н. С. Юрченко. Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 24 с.

References:

1. Shkolna, O. (2018). Rekonstruktsiia pershoho tonkokeramichnoho skulpturnoho obrazu «Ukrainky» yak portret firmy S. Voronova «Istorychnyi farforovyi zavod A. Miklashevskoho». *Visnyk KNUKiM*. [Reconstruction of the first fine-ceramic sculptural image of 'Ukrainian Woman' as a portrait by S. Voronov's company «Historical Porcelain Factory of A. Miklashevsky»] 39. 232–249 [in Ukrainian].
2. Borys, T. (2014). Kyivska kartynna halereia: stanovlennia ta istoriia diialnosti (1919–1931 rr.). *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. [Kyiv Art Gallery: Formation and History of Activity (1919–1931)] 7. 158–162 [in Ukrainian].
3. Druh, O. (2014). Kyivskyi kolektsioner Oskar Hansen (1881–pislia 1920). [Kyiv collector Oskar Hansen (1881–after 1920)] Retrieved from: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1141-olha-druh-kyivskyi> (Accessed: 24.01.2025) [in Ukrainian].
4. Plinh, A.V. (2001). Povernute imia – O. Hansen. Do istorii pryvatnoho zbyrannia v Kyievi. *Khanenkiv. chytannia: Mat. nauk.-prakt. Konf.* [Kyiv collector Oskar Hansen (1881–after 1920)] 3. Retrieved from: <http://lostart.org.ua/en/research/437.html> (Accessed: 24.01.2025). [in Ukrainian].
5. Reshetnova, H. (ed.) (2022). Kolektsiia Oskara Hansena: robochyi zoshyt [The Oscar Hansen Collection: a workbook]. Kharkiv-Kyiv : Vydavets Oleksandr Savchuk [in Ukrainian].
6. Reshetnova, H.O. (2020). Stylistychni osoblyvosti yevropeiskoi portseliany XVIII–pochatku XX stolittia z pryvatnykh kolektsii Ukrainy : dys. ... kandydata mystetstvoznavstva : 17.00.05 / Natsionalna akademiia obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury [Stylistic features of European porcelain of the XVIII–early XX centuries from private collections of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Kravchenko, L. (2023). Formuvannia kolektsii frantsuzkoï portseliany u Natsionalnomu muzei mystetstv imeni Bohdana i Varvary Khanenkiv: analiz arkhivu. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstva*. [Formation of the Collection of French Porcelain in the Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Art: Analysis of the Archive] 3. 154–159 [in Ukrainian].
8. Khasanova, O.I. (2011). Riznovydy predmetiv iz keramiky ta skla v kolektsii KhIM i yikh vykorystannia v ekspozitsii. *Simnadtsiati Sumtsovski chytannia : zbirnyk materialiv naukovoi konferentsii na temu: «Komunikatsiinyi pidkhid u muzeinii spravi yak vidpovid na potreby sotsiumu»* [Varieties of ceramics and glass objects in the KHIM collection and their use in the exhibition]. 18.04. 2011. 211–222 [in Ukrainian].
9. Hliebova, I.Iu. (2022). Odeskyi muzei zakhidnoho ta shkidnoho mystetstva. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Elektronnyi resurs] / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak [ta in.]; [Odesa

- Museum of Western and Oriental Art.]. NAN Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-75216> (Accessed: 24.01.2025) [in Ukrainian].
10. Muzeinyi fond Ukrainy. [Museum Fund of Ukraine]. Retrieved from: <https://museum.mcsc.gov.ua/> (Accessed: 24.01.2025) [in Ukrainian].
11. Interviu, I.I. Nesen, O.I. Iliasovoi 10.12.2024 [Interview with I.I. Nesen by O.I. Ilyasova].
12. Kharkivskyi khudozhnii muzei. Dekorativno-uzhytkove mystetstvo. [Kharkiv Art Museum. Decorative and applied art]. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20200225033812/http://www.artmuseum.kh.ua/collection/5.html> (Accessed: 25.01.2025) [in Ukrainian].
13. Reshetnova, H. (2019). Maisenska portseliana u Sumskomu oblasnomu khudozhnomu muzei im. N. Onatskoho. *Mystetstvoznavchi zapysky*. [Meissen porcelain in the Onatskyi Sumy Regional Art Museum] 35. 167–172 [in Ukrainian].
14. Arefieva, H.V., & Yurchenko, N.S. (ed.) (2005). Onatskyi N.Kh. (Do 130-richchia vid dnia narodzhennia) [Onatskyi N.H. (To the 130th anniversary of his birth)]. Sumy : VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian].